

DE GENTENAARS: EERST ‘HEREN’, PAS LATER ‘STROP-PEN’

(Vervolg en slot)

In het eerder verschenen deel van deze zoektocht naar de achtergronden van de 14de- en 15de-eeuwse bijnaam voor de Gentenaars als ‘heren’, werd beschreven hoe de vermoedelijke oorsprong daarvan te vinden is in hun gedrag bij de vredesonderhandelingen van Doornik in 1385. We zagen ook hoe tal van stedelingen in de 14de eeuw effectief heer genoemd werden. Hun namen verraadden het. Maar er mag geen misvatting over bestaan: in een uitermate hiërarchisch ingerichte maatschappij als de middeleeuwse konden slechts enkelen op een herenstatus bogen. Ook al werden de Gentenaars in literaire teksten als de ‘heren van Gent’ omschreven, in feite kan dat nooit meer dan een eretitel geweest zijn waarmee de toplaag zich bij gelegenheid wel eens graag wou tooien.

In dit tweede deel wordt verder uit de doeken gedaan wie die herentitels droegen, hoe ze onder vuur kwamen te liggen en hoe het ‘probleem’ ten slotte opgelost werd. Hierbij spitsen we onze aandacht niet meer op de machtsstrijd tussen Gent en graaf Lodewijk van Male die in Doornik eervol en met stijl, mogen we wel zeggen, afgerond werd, maar op de Gentse opstand tegen hertog Filips de Goede die voor de Gentenaars in 1453 te Gavere heel wat minder fraai afliep

Heren schepenen ...

In het eerste deel zagen we dat er na het verdwijnen van de voorrechten van de ‘erfachtige lieden’ aan het begin van de 14de eeuw, er geen stevig afgebakende groep van stedelijke grondbezitters overbleef die alle macht voor zich hield. Hoewel er rond 1300 geen sprake was van een sociale ommekeer, kwam er toen wel degelijk een ingrijpende evolutie in de stedelijke machtsverhoudingen tot stand. Een aantal leden van de poortერი¹ die tot dan nooit aan de bak gekomen waren, grepen de macht en ze steunden daarbij op de ambachten, vooral op de weverij. Het stadsbestuur kwam in handen van machtige en rijke figuren uit deze categorieën. Voor wat hun sociale positie en aanzien betreft, verschilden deze in feite alleen maar formeel van hun voorgangers die trouwens voor een deel ook rond de top bleven cirkelen. Alleen was de rekruteringsbasis breder en werden er vrij goed functionerende evenwichten tussen

de machtsgroepen ingebouwd. Ze vertegenwoordigden bijna heel de stedelijke maatschappij. Het bestuurlijke systeem werd met veel interne strijd in de eerste helft van de 14de eeuw (tot 1360) geconsolideerd.

1360 was het jaar dat het bestuurlijke regime van de zogenaamde ‘drie leden’ definitief op spoor gezet werd na de uiteindelijke nederlaag van de volders tegen de weverij. Dit betekende dat de stad voortaan bestuurd werd door vertegenwoordigers van drie belangrijke groepen: de poorters, de weversnering met haar verschillende onderafdelingen en de verenigde ‘kleine neringen’, iets meer dan vijftig in getal. De neringcoalities hadden numeriek meer macht dan de poorters. Deze laatste mochten weliswaar de eerste schepen van Keure leveren, maar ze hadden slechts recht op zes van de 26 schepenfuncties in de banken van de Keure en van Gedele samen. De weverij en de verenigde kleine neringen hadden er elk tien. De tweede plaats in de schepenbank van de Keure ging naar iemand van de weverij alternerend met een vertegenwoordiger van de kleine neringen.

In de periode vóór Gavere waren vertegenwoordigers van de drie leden systematisch aanwezig in letterlijk alle bestuurlijke, economische en sociale niveaus van de machtsuitoefening: van de aanstelling van houtskoolmeters tot in het bestuur van het nederigste godshuis. Na Gavere was dat minder uitgesproken, maar de drie leden bleven machtig. Dit regime zou gedurende bijna twee eeuwen (tot 1540) stand houden. Het heeft de Gentse geschiedenis in belangrijke mate bepaald².

Het zal geen toeval geweest zijn dat er precies bij de aanvang van dit regime een titulatuur ontstond die eigen werd voor de 14de - en 15de-eeuwse Gentse politieke top, meer bepaald de eerste en tweede schepen van de Keure en de twee hoofddekens of overdekens. Vooral illustratief hiervoor is de quasi stereotype aanvangsformule met de namen van de twee bijzonderste schepenen waarmee ieder schepenjaar, tevens boekjaar, op 15 augustus in de stadsrekeningen ingezet werd. Het is een betrouwbaar gegeven: die schijnbaar droge rekeningcohiëren mogen aanzien worden als de meest consistente en meest objectieve getuigenis van het reilen en zeilen van het stedelijke bestuur in die tijd³.

In de eerste helft van de 14de eeuw kwamen de herentitels slechts sporadisch in de rekeningen voor⁴, maar vanaf 1360 werden de eerste twee schepenen van de Keure dikwijls zo betiteld⁵ en in de periode 1365-1374 werd de vermelding ‘he(e)r’ vrijwel systematisch bij de namen van de eerste en tweede schepenen van de Keure gevoegd. Zo luidde het in 1365: *waren ghemaect schepenen van der Kuere in Ghend he(e)r Jacop Willebaerd, he(e)r Lievin van den Hole ende hare ghesellen* (de overige schepenen van de Keure). Zo goed als zeker was de poorter Jacob Willebaerd, hostellier en vermoedelijk net als Jacob van

Artevelde ook makelaar, een afstammeling van 13de-eeuwse erfachtige lieden met die naam⁶. Zijn titel zou dus kunnen beschouwd worden als een voortzetting van een toen al oude traditie, maar bij zijn voorgangers en bij verschillende van zijn opvolgers was dat niet het geval en zeker niet bij de tweede schepenen. Bovendien vertegenwoordigde het statuut van erfachtige, politiek gezien, toen zo goed als niets meer. De ‘heer’ Lieven van den Hole vertegenwoordigde in 1365 – 1366 de kleine neringen. Het waren dus niet enkel poorters, rechtstreekse of onrechtstreekse opvolgers van de ‘erfachtige lieden’, die zich met de herentitel gingen tooien.

... en heren hoofddekens

Met Lieven van den Hole komen we terecht bij de macht van de ambachten. De twee verenigingen van neringen die deelnamen aan het stadsbestuur, werden geleid elk door een hoofddeken die niet zelden die functie afwisselde met deze van tweede schepen van de Keure⁷. Ook buiten hun ambtstermijn als schepen werden zij vanaf 1360 in hun functie als hoofddekens ‘heer’ genoemd⁸. Men noemde hen net als de schepenen, waarmee ze trouwens dikwijls in één adem aangehaald werden, *eersame ende wijse heeren*⁹.

Het gezag van deze figuren was binnen de stedelijke gemeenschap feitelijk onbetwist¹⁰. Ze spraken recht in ruzies tussen en binnen de neringen en mengden zich ook in andere aangelegenheden zelfs buiten de stad. In een van de vele aantijgingen van Filips de Goede die het speciaal op deze lieden gemunt had, luidde het: *Die justicie recht oft crom hebben wille, die commen* (verschijnen voor, laten zich oordelen door) *an beede de dekenen*. En de ‘goede’ hertog (of zijn hof) liet daar onmiddellijk een even krasse als kernachtige beschuldiging op volgen: *heeft hy ghelt, hy heeft recht*¹¹.

Of de hoofddekens inderdaad recht spraken buiten het ambachtelijke kader en of ze daarbij onrechtvaardiger te werk gingen dan andere rechters, laten we in het midden. Feit is dat die figuren machtsposities innamen. Een straffe illustratie daarvan is te vinden bij Daneel Sersanders, aanstoker en spilfiguur van de Gentse opstand in 1449-1453. Als rijke graanmakelaar en hostellier aan de Korenlei behorend tot de poorterie, probeerde hij macht te verwerven via een coalitie met de neringen. De man had er heel wat voor over. Hij bestond het zich tot deken van het nederige ambacht van de oudkleerkopers te laten verkiezen om die hoedanigheid als hoofddeken van de kleine neringen tot de absolute stedelijke top te gaan behoren. Recent onderzoek toonde trouwens aan dat aan de basis van die opstand niet zozeer een optreden van de Bourgondische hertog lag, maar in de eerste plaats een machtsstrijd tussen

twee fracties van de stedelijke elite: één die goede banden had met de gegoe-
de middenklasse in de ambachtsbesturen met hun achterban en een tweede
fractie die steun zocht en vond bij hertog Filips en zijn entourage¹².

Het geval Sersanders geeft beter dan wat ook aan dat het er in het 14de- en 15de-
eeuwse Gent niet louter op aan kwam tot de rijke poorterij te behoren om
macht te verwerven, en zeker niet tot de adellijke klasse. Misschien heeft ook
het fenomeen van de erfachtige lieden, zoals beschreven in deel 1, bijgedra-
gen tot de Gentse herenreputatie, maar uit alles blijkt dat dit, net als het ont-
staan van 'nieuwe' stedelijke adel¹³ van ondergeschikt belang was.

Heren aan en af

Alles wijst er op dat de herentitel toen niet zozeer eigen was aan welbepaalde
personen of families, maar aan de functies van topschepen en hoofddecken.
Het valt op dat de vele Gentse 'heren' zich niet blijvend heer konden laten
noemen. Op uitzonderingen na werden ze in de bewaarde stukken de ene keer
als zodanig aangeduid en de andere keer dan weer niet. Niet alleen de titels
maar ook de namen van veruit de meeste topschepenen en hoofddekens ver-
dwenen uit de boeken na het voltooien van hun ambtstermijn.

Het gebruik van de herentitel lijkt ook duidelijk invloed ondergaan te hebben
van het politieke wel en wee van de stad. Er waren inderdaad perioden waar-
in de betiteling weinig of niet voorkwam en andere waarin de hoogste Gentse
notabelen zich systematisch 'heer' lieten noemen. Deze laatste vielen, ver-
moedelijk niet zomaar toevallig, samen met de aanloop tot de grote opstand
tegen Lodewijk van Male (1359-1385) en de hierboven al vermelde strijd om
de macht in 1449 - 1453 die door Filips de Goede bloedig beslecht werd in
Gavere. Merkwaardig is wel dat in de jaren onmiddellijk voor en ook tijdens
de langdurige en bittere Gentse opstand tegen graaf Lodewijk, toen het stede-
lijke particularisme ten top steeg, de 'heren' bijna volledig uit de stadsrekenin-
gen verdwenen. Hoewel er in de bepalingen van de vrede van Doornik¹⁴, die
de oorlog beëindigde, niet naar verwezen werd, bleven ze nog heel lang daar-
na weg. Maar, het bloed kruipt waar het niet gaan kan, vanaf 1423 verschenen
de herentitels opnieuw, eerst alleen maar op de kaften van de rekeningen¹⁵ en
pas vanaf 1445 ook af en toe in de eigenlijke aanvangsteksten.

Maar toen liep het mis. Het conflict dat toen stilaan vorm kreeg, had uiteraard
niet veel te maken met de Gentse herentitels. Die waren hoogstens een symp-
toom van de machtsstrijd. Filips de Goede zette een diplomatieke en propa-
gandistische aanval in regel in toen een alliantie tussen een deel van de stede-
lijke elite en de ambachtelijke middengroep aangevuurd door Sersanders niet

geneigd bleek in te gaan op zijn alsmear verder gaande financiële eisen. In 1445 verdween één kwart van de stedelijke inkomsten naar het geldverslindende hertogelijke hof¹⁶ en daarvoor kregen de stad en haar inwoners, met uitzondering van een groepje hertogelijke partijgangers, zo goed als niets terug. Met het bewaren van de vrede, de enige werkelijke verplichting van de toenmalige landsheren en hun besturen tegenover hun onderdanen, sprongen deze naar eigen goeddunken om. De totale opbrengst van de ‘belastingen’ hadden ze nodig om grote staat te voeren om hun oorlogen te bekostigen, niet om de vrede te bewaren. Laat staan dat ze zich om het materiële welzijn van hun onderdanen zouden bekommerd hebben.

Baas boven baas: ‘mijn heer’ boven gewone ‘heer’

De Gentse heren kwamen in de vuurlinie terecht. In 1451 verweet Filips de Gentenaars dat de (hoofd)dekenen *als twee heeren van der stede zyn ende hem (zich) draghen (achten) boven haren natuerlicken gheboornen Heere...*¹⁷. De onderhandelingen mislukten. Toen de Gentse delegatie de hertog tenslotte naar hun stad inviteerde, antwoordde hij dat de door hem geviseerde dekens *... meerdre (hogere) heeren waren dan hy, ende alzo langhe als zy int stede waren, zo en zal ick er nyet en commen*¹⁸.

Dat was echter zowel naar vorm als naar inhoud een schromelijke overdrijving. Het volstaat de stadsrekeningen even na te kijken om te zien dat de Gentenaars nooit ofte nimmer hun eigen ‘heren’ op dezelfde hoogte stelden als de hertogen of hun voorgangers de graven, laat staan dat ze hen als hoger zouden aanzien hebben. Met een stedelijke ‘heer’ zal wel bedoeld zijn dat die gezag uitoefende over de medestedelingen, maar er was nog een tweede titeltype dat duidelijk een trapje hoger stond dan simpelweg ‘heer’ en dat was ‘mijn heer’. Wanneer iemand dat zei of schreef, dan werd er ondervestaan dat die ‘mijn heer’ niet zomaar ergens neutraal een hoge piet was, maar dat die baas was over zijn/haar eigen persoontje, of in elk geval toch hoger stond in de maatschappelijke pikorde.

Meestal werd ‘mijn heer’ in de Vlaamse geschreven teksten afgekort tot *mer* of *mher*. In de 15de-eeuwse stadsrekeningen voegde men er ook steevast *rud-dre* aan toe, want *mer* was - in die tijd althans - een titel die voorbehouden was aan edellieden vanaf het moment dat ze tot ridder geslagen werden. Dergelijke aan de Gentse top in die tijd overigens dun gezaaide figuren¹⁹ werden wel degelijk als behorend tot een hogere klasse beschouwd.

Nog meer verheven werd het wanneer de graaf zelf in beeld verscheen. Bij hem kon er zelfs geen sprake zijn van afkorting. Hij werd steevast voluit aan-

geduid als *ons here den grave of mine* (later mijn) *here* (later heere) van *Vlaendren*. De schepenen beschouwden zichzelf trouwens als functionerend in een hiërarchie waarin de graven en hertogen onbetwistbaar boven stonden. Dit zagen ze dagelijks voor zich op de muren van de schepenzaal van de Keure waar de figuren van de opeenvolgende Vlaamse graven op geschilderd waren in opdracht van de stad²⁰.

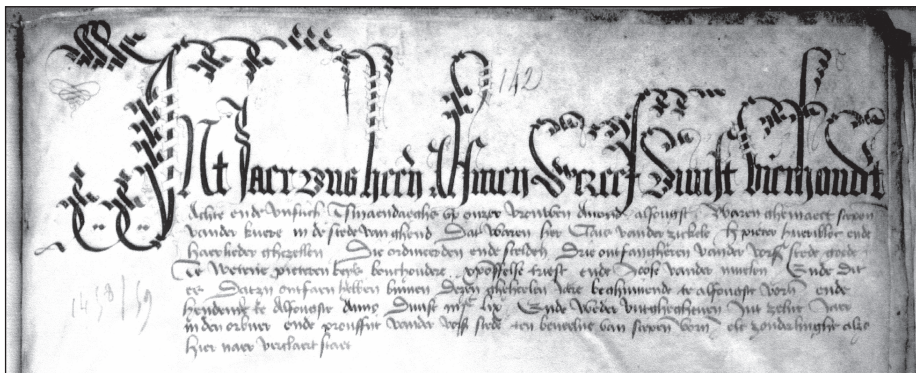
Bij de Bourgondische hertogen werd het, hoe zou het anders kunnen, nog meer expliciet. Die werden aangeduid als *ons geduchten heere*. Zelf omschreef Filips ‘de Goede’ zich tegenover de Gentenaars – in het Vlaams dan nog – als *hemlieden* (hun) *altyts goet heere*²¹, maar toen de schepenen na Gavere uitstel van betaling vroegen en kregen voor de immense boete die de stad moest betalen²², droop de onderdanigheid van de geslagen hond voor zijn meester er werkelijk af: *harde hoghe ende harde moghende, onze harde zeere gheduchte heere ende natuerlic prince, heere Philips, bider graciens Gods hertoghe van Bourgoighen ... grave van Vlaendren, etc*²³. Dit toont ons beter dan wat ook de eigenlijke inhoud van het woord heer. Men kan er niet omheen. De afgeleide werkwoorden verraden het: een heer heerst en in de geleerdentaal van die tijd, het Latijn, was het niet anders: een dominus domineert. In meer recente tijden wisten de bedenkers van de term ‘Herrenvolk’ trouwens ook wel wat ze op het oog hadden.

Verandering op til

Voor ons valt het nauwelijks te begrijpen, maar zoals aan het begin van dit stukje al vermeld, het zat de hertog dus hoog dat de Gentse bewindvoerders hun brieven aanvingen met hun namen of functies. In het ‘verdrag’ van Gavere werd dan ook als zevende punt bepaald dat de Gentenaars *doresenavant* (voortaan) *se escripront et soubrescripront dessoubs* (onderaan), *sans eulx mectre en marge ne audessus en teste, et se y conduiront et regleront ainsi que font les autres trois membres de Flandres et non autrement*²⁴. Het inleveren van de Gentse banieren, een symbolisch evident zwaar beladen strafbepaling, was blijkbaar net iets minder belangrijk dan dat. Het was pas het achtste punt. Tussendoor leren we hier nog uit dat het alleen de Gentenaars waren, die deze zware overtreding begingen.

Daarmee was het Gentse herenliedje echter nog niet uitgezongen. De eerste en tweede schepenen gingen na Gavere vrolijk verder met zich heer te laten betitelen (zie afb. aanhef stadsrekeningen 1454-1455 gereproduceerd hierbij)²⁵. En dat gebeurde niet alleen in de rekeningenboeken²⁶.

De ambachten en het regime van de drie leden hadden echter zwaar averij

Aanvangsregels van de stadsrekeningen voor het schepenjaar 1458-1459 (SAG, reeks 400 nr. 19, f. 142 – foto: C. Hourez) met een fijn getekend gezichtje van een mannetje met muts in de initiaal (hier moeilijk zichtbaar). In de derde regel leest men: *Dat waren her jan van der zickele, h (er) pieter hueribloc*. Zij behoorden tot het hertogelijke netwerk binnen de Gentse stedelijke elite. De volledige tekst luidt: *Int Jaer ons He(r)en Alsmen Screef Duust VierHond(er)t achte ende vuyftich tsaendaeghe up onzer vrouwen avond alfougst waren ghemaect schepen(en) vander kuere in de stede van ghend. Dat waren her jan van der zickele, h(er) pieter hueribloc ende haer beder ghesellen. Sie ordineerden ende stelden drie ontfangheren vander vors(eider) stede goede. Te wetene pieteren seys, bouchoudere, x(ris)toffelse triest ende joose vander muelen. Ende dit es datze ontfaen hebben binnen dezen gheheelen jaere begynnende te alfougste vo(o)r(n)oemt ende hendent te alfougste anno duust IIIIC LIX. Ende weder uutghegheven int zelve jaer in den orbuer ende prouffit vander vors. stede ten bevelne van scepen(en) vorn. elc zoude hughe(n) alzo hier naer verclaert staet.*

opgelopen. Al bleef het systeem overeind, het had een eerste harde klap gekregen en het zou bij die ene niet blijven. In 1540 nekten de raadgevers van Karel V deskundig de politieke macht van de ambachten. De twee neringverenigingen en hun hoofddekens verdwenen. In de plaats kwam een systeem met een kleiner aantal vrij kunstmatig samengestelde ambachten met aan het hoofd een (h)euverdeken²⁷ die meestal totaal vreemd was aan de neringen in kwestie. Het dekenschap werd een erefunctie. De overdekens werden gezocht en gevonden in het milieu van gefortuneerden en geprivilegieerden waaruit toen ook de schepenen geselecteerd werden. In contrast met hun voorgangers waren het aangestelde lakeien van het centrale gezag of eerder nog inhoudloze zetstukken.

Iedereen heer en de Antwerpenaar sinjoor

Ondertussen devalueerde de herentitel aan snel tempo. Zowat iedereen die in de 17de eeuw niet tot het proletariaat behoorde, kreeg in administratieve stukken en diverse teksten de titel *Sieur* opgespeld. De 18de-eeuwse advocaten van de Raad van Vlaanderen lieten zich wat graag *heer ende meestere* (van *magister*)²⁸ noemen.

Het *Monseigneur* (steeds met hoofdletter, asjeblijft) dat, op de keper beschouwd, precies hetzelfde is als *monsieur*, bleef echter voorbehouden aan de landsheer en diens vertegenwoordiger in onze streken. Een ordonnantie van 1595, nog herhaald in de 18de-eeuwse Placcaertboeken, bepaalde: *Niemant en mag met dezen titel (van Monseigneur) vereert worden 't en zy den Stadthouder Gouverneur ende Capiteyn Generael van de (Spaanse, later Oostenrijkse) Nederlanden*²⁹. De adel mocht wel alsmaar ingewikkelder wordende namen en titels voeren, maar *Monseigneur* was te hoog gegrepen. Net als het *mijn heer* van de hoogste machthebbers door haastige klerken niet mocht afgekort worden tot *mher* of *mer*, mocht *Monseigneur* onder geen beding *monsieur* of *sieur* worden in de omgangstaal.

Er zou nog een revolutie moeten over gaan vooraleer de aanspreking *Mijnheer* - meestal was het toen *Monsieur* - algemeen werd en *Mevrouw* kon niet achter blijven. Vijf eeuwen vroeger waren dat, zoals we hoger al zagen, voluit geschreven, vorstentitels. De aanspreking *Monseigneur* echter bleef ook in de 19de en 20ste eeuw voorbehouden aan koningen en prinsen, met uitzondering van de bisschoppen en prelaten die zich de titel eveneens lieten welgevallen wanneer ze als kerkelijke prinsen of kerkvorsten geëerd werden.

Het slot was onvermijdelijk. Zodra iedereen heer of dame geworden was, kwam de klad er in. Heren werden wel eens heertjes, een contradictio in terminis, en het woord madammen roept ook niet meteen vleiende associaties op. De devaluatie van de herentitel is zonder meer duizelingwekkend te noemen. Alleen de status van *Monseigneur* werd van overheidswege beschermd en bleef onbereikbaar voor u en ik. Maar zelfs dat: ook die aansprekingvorm is niet meer wat hij ooit was. Omstreeks 1150 werden er in het Oudfrans alleen heiligen mee getooid. Nauwelijks een eeuw later hadden gewone sterfelijke machthebbers hem al binnengehaald voor eigen gebruik³⁰.

Maar tussen ons gezegd en elders gezwegen: misschien nog een geluk dat de Gentenaars in de 16 en 17de eeuw hun herenstatus al omgewisseld hadden met de geuzennaam (scheldnaam die ertitel werd) van stroppe drager. Intussen waren de Antwerpenaars immers met de verwaterde herentitel gaan lopen³¹. Sinjoor, ontleend aan de Romaanse talen (Frans seigneur, enz.), is natuurlijk exact hetzelfde als heer.

Etymologische verontschuldiging en epiloog

We kunnen het ook niet helpen dat dit verhaal helemaal door mannen *beheerst* wordt (weeral dat woord!). Zo waren de tijden nu eenmaal. Ook al kon in vroegere eeuwen een dame – het woord is een samentrekking van het Latijnse *domina* – natuurlijk en zeker in sommige opzichten ook wel domineren. De *domina* en vooral de *dominus* regeerden over het huis (*domus*) en dat ‘huis’ betekende bij de Latijnen en ook veel later nog in de Middellandse Zeelanden niet alleen alle materiële bezittingen maar ook de hele familiegroep, slaven inbegrepen. Dat geheel noemde men met hetzelfde stamwoord het *domein*.

Het gaat hem hier natuurlijk over macht en prestige, en dat ligt altijd delicaat. De in dit artikel gebruikte terminologie, waarin vooral het woordje ‘devaluatie’ moet opvallen, verraadt het: we schreven vanuit het historische begrip ‘heer’ en vanuit de oorspronkelijke hiërarchische context. Maar de evolutie kan ook van uit een heel ander standpunt bekeken worden, van uit ons eigen positie bijvoorbeeld. Wijzelf zijn helemaal of voor het allergrootste groot deel van onze genen allicht nakomelingen van ‘onvrijen’, ‘halfvrijen’ of niet adellijke ‘vrijen’ uit de Karolingische tijd en de eerste eeuwen er na toen het leenstelsel vorm kreeg en floreerde. En zonder dat we er iets moesten voor doen, werden we allemaal meneer of mevrouw, simpelweg omdat we in de 20ste eeuw geboren werden. Niet de term devalueerde, maar de distinctieve en discriminerende inhoud er van verdween naarmate de status van de minderen werd opgewaardeerd.

En tot slot: in een stukje waarin de inhoud en de maatschappelijke betekenis van het woord ‘heer’ zo uitgebreid aan bod komt, moet ook iets verteld worden over de oorsprong ervan. Het woord is verwant met de Indo-europese vormen van ‘grijs’. Een heer was een grijsaard. ‘Heerlijk’ was synoniem voor eerbiedwaardig. Het Latijnse en Romaanse ‘senior’ is afgeleid van een ander stamwoord, maar het betekent net het zelfde: senior is oudere. En om het plaatje af te ronden: bij een echte heer in de oorspronkelijke feodale betekenis van het woord, hoort een vazal, liefst meerdere. Het woord vazal nu is afkomstig uit het Keltische ‘gwas’ - verlatijnt tot ‘vassus’ - dat jongeman betekent. Er kan dus geen twijfel over bestaan ... dat het gezag in lang vervlogen dagen, toen de mensen nog niet zo lang leefden als nu en alles nog niet zo snel ging, de grijze ouderen toebehoorde.

Luc Devriese

NOTEN

¹ Aan het begin van de 14de eeuw was er vaagweg sprake van ‘majores’ (meerderen, hogeren), ‘coopmans’, lieden ‘over de prochies’, of ook nog, negatief gedefinieerd, de min of meer vermogende personen die ‘van ghenen ambachte waren’. Pas in 1327 werd er uitdrukkelijk gewag gemaakt van ‘poorters’ in tegenstelling tot de leden van de ambachten (VUYLSTEKE, J., *Gentsche stads- en baljuwsrekeningen 1280-1236*, Gent, 1900, p. 540 en 589); ROGGHE, P., Het Gentsche stadsbestuur van 1302 tot 1345. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1944, deel 1, p. 139).

² FRIS, V., *Histoire de Gand*, Gent, 1930, 2de uitg., p. 79-80; BOONE, M., *Gent en de Bourgondische hertogen (ca. 1384 – ca. 1453)*, Brussel, 1990a, p. 24-160.

³ In hun eigen registers van wettelijke passeringen (Stadsarchief- hierna SAG, reeks 301 voor de Keure en SAG, reeks 330 voor Gedeele), geneerden de heren schepenen zich aanzienlijk minder dan in de stadsrekeningen (SAG reeks 400). Bij de aanvang van de schepenjaren lieten ze er zich steevast als ‘heer’ betitelen. Dit bewijst dat de titel ‘heer’ zeker informeel ingeburgerd was voor de stedelijke topoliticci, tot wat voor geleiding ze ook behoorden.

⁴ Reeds bij de vroegste in de bewaard gebleven stadsrekeningen vermelde eerste schepen van de Keure, Willem de Beer, werd de titel ‘heer’ sporadisch genoteerd (SAG, reeks 400, nr. 1, f. 24). Deze Willem, naar wie nog steeds een steegnaam in de Waterwijk refereert, behoorde tot de toen oppermachtige weversnering. Dat betekende echter geenszins dat hij een eenvoudige wever zou geweest zijn. Hij was zeer vermoedelijk een rijke lakenhandelaar. De sporadische vermeldingen illustreren net als de vele ‘ser’namen hoe sterk de herentitel ingeburgerd was. Paul Rogghé somt ook een aantal Gentse klerken uit die tijd op die de herentitel droegen. Maar deze klerken behoorden niet zelden tot de erfachtigen en sommigen waren als priester in elk opzicht gemachtigd zich heer te laten noemen (ROGGHE, P., De Gentse klerken in de 14de en 15de eeuw. In: *Appeltjes van het Meetjesland*, Maldegem, 1960, jg. 11, p. 15).

⁵ SAG, reeks 400 nr. 9 en 10; ook de bijzondere rekening in reeks 301 nr. 5, f. 44. Bvb. in 1359-1360: “Dit es dat ute ghegheven es ... van scepenen cledinghen ... teersten here Lievine van den Hole” die tot de kleine neringen behoorde (SAG, reeks 400 nr. 9, f. 51v en 108v).

⁶ BLOCKMANS, F., *Het Gentsche Stadspatriciaat tot omstreeks 1300*, Antwerpen, 1938, p. 553.

⁷ In de eerste decennia van de 14de eeuw was er ook sprake van een deken van de poorters (VUYLSTEKE, J., 1900, p. 558 en 589).

⁸ In 1360: “... dat waecken souden (van Pasen tot Halfogst) der Heinric Goethals (vermoedelijk deken van de kleine neringen) ende der Willem van Huuse (deken van de weverij), elc met 7 knapen... (SAG, reeks 400 nr. 9, f. 109v); 1362: “den here Willemme van Huse, deken ende beleedre (leider) van der weverien, van sinen pensioene (loon) ... den here Gillisse van Laethem, deken ende beleedre van den cleenen neeringhen, van sienen pensioene ...” (Ibid. f. 138); in 1363 bijna identiek (Ibid. f. 164v). De hoofddekens hadden politionele bevoegdheid op speciale gelegenheden zoals de Auweet op Halfvasten.

⁹ DE POTTER, F., 1882, deel 1, p. 447 en 449.

¹⁰ FRIS, V. Inleiding tot de uitgave van het *Dagboek van Gent van 1447 tot 1470*, Gent, 1901, deel 1, p. 35).

¹¹ *Dagboek van Gent* (ed. FRIS, V., 1901, deel 1, p. 110). Er bleven talrijke voorbeelden bewaard, vooral in SAG, reeks 156 nr. 1, van uitspraken door de hoofddekens meestal in college met enkele andere dekens. Pelgrimages waren het voornaamste sanctiemiddel in die tijd (DEVRIESE, L., Het Gentse ambachtsleven veelzijdig weerspiegeld in de huidenvetterij. In: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, Gent, 2003, nr. 81, p. 13-17). Deze vorm van rechtspraak functioneerde als een soort arbeidsrechtbank en was waarschijnlijk efficiënter en zeker goed-

koper dan de processen die door de neringen na 1540 gevoerd werden.

¹² HAEMERS, J., *De Gentse opstand 1449-1453. De strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijke kapitaal*, Heule 2004, p. 64-66 en passim.

¹³ In crisistijd kwam er wel opmerkelijk meer adel naar voor in het stedelijk bestuur, zowel in opstand- als in pacificatie- of restauratiecontext (BLOCKMANS, W., Het wisselingsproces van de Gentse schepenen tijdens de 15de eeuw. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1987, deel 41, p. 93).

¹⁴ Tekst in VUYLSTEKE, J., *De rekeningen der stad Gent. Tijdvak Philips van Artevelde*, Gent, 1893, p. 504-517.

¹⁵ SAG, reeks 400 nr. 13: voor het eerst op de (vermoedelijk eigentijdse) kافت voor f. 78. Misschien toevallig waren er in 1423 ook ernstige moeilijkheden met de volders en kwam meester Simon van Formelis, president van de (hertogelijke) Raad van Vlaanderen zwaar in aanvaring met de eerste schepenen Victor vander Zickelen (BOONE, M., 1990a, p. 215-216).

¹⁶ BOONE, M., Geld en macht. De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staats hervorming (1384-1453). In: *Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1990b, deel 15, p. 59-60.

¹⁷ *Dagboek van Gent* (FRIS, V., 1901, deel 1, p. 119-120).

¹⁸ *Dagboek van Gent* (FRIS, V., 1901, deel 1, p. 125). De Bourgondiër had het speciaal over Lieven de Pottere (was deken van de grauwwerkers geweest), Lieven Sneevoet (van de kruideniers) en vooral Daneel Sersanders.

¹⁹ Onder de eerste schepenen (poortერი) vinden we in de stadsrekeningen als ‘mer’ in de periode voor Gavere Willem van Vaernewijk (1346-1347), Adriaen Vileyn (1439-1440), Boidin de Vos (1443-1444), Claeys Triest (1444-1445; 1447-1448) en Lieven van Liedekercke (1445-1451). Bij de tweede schepenen (uit de neringen) was er geen enkele. Iemand als Joos Vijt (1433-1434) werd als ‘her’ betiteld en dit enkel op de kافت van het rekeningenboek. Verder zijn er buiten de lijsten van herenkiesers (veelzeggende term: vier personen die jaarlijks namens de graaf of hertog een deel van de schepenen moesten kiezen) nauwelijks mer’s te vinden tussen de letterlijk duizenden namen in de stadsrekeningen van de periode 1314-1453.

²⁰ VAN LEEUWEN, J., Het decor van een machtswissel. Ruimtegebruik bij de Gentse wetsvernieuwing in de vijftiende eeuw. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 2003, deel 57, p. 53-54.

²¹ *Dagboek van Gent* (ed. FRIS, V., 1901, deel 1, p. 124).

²² De oorspronkelijk vastgestelde geldelijke boete bedroeg niet minder dan 22,2 maal het gemiddelde jaarlijkse inkomen van de stad in die tijd (BOONE, M., 1990c, p. 41-42).

²³ FRIS, V., Nieuwe oorkonden betreffende den opstand van Gent tegen Philips den Goede. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1906-1907, deel 7 (oude reeks), p. 199. Tekst uit 1455. De bepalingen van Gavere vielen op het financiële luik na, erg mee voor de Gentenaars. Men hield het er blijkbaar op dat de hertogelijke fractie het overwicht zou behouden in de niet in kern getroffen stad (HAEMERS, J., 2004, p. 411).

²⁴ GACHARD, L.P., *Collection de documens inédits concernant l’histoire de la Belgique*, Brussel, 1834, deel 2, p. 149. Deze bepaling was net als de andere bijna letterlijk overgenomen uit de tekst van de veroordeling (amende) te Rijsel een jaar eerder (BOONE, M., 1990c, p.40).

²⁵ Het eerste jaar na Gavere leverden de particularistische ambachten nog schepenen als voorheen. Daarna nam de hertogelijke fractie het voortouw (HAEMERS, J., 2004, p. 396-401). Deze heren wilden allicht voor wat hun titels betreft, niet onderdoen tegenover hun voorgangers.

²⁶ Bijvoorbeeld in de aanhef van brieven van Jan Utenhove (1488) en van de heer van Liedekerke aan de schepenen (SAG, Nota’s Van Werveke nr. 340).

²⁷ De overdekens werden zo genoemd omdat binnen de ambachten na 1540 meerdere geleidin-

gen (in het Gents: *letten*) bleven bestaan met telkens een specialisme onder een eigen bestuur (de *eed*). Meestal waren die *letten* trouwens de rechtstreekse opvolgers van vroeger onafhankelijke ambachten, maar dan zonder eigen deken.

²⁸ Magister is afgeleid van het Latijnse “magis” (meer) op precies de zelfde wijze als het woord minister van “minus” (minder). De titel bleef hangen in ambachtelijke, rechterlijke en universitaire context. Nu herleeft hij als “master”.

²⁹ III. *Placcaert-Boeck van Vlaenderen*, Gent, 1767, 1389-art. II. Hieraan werd pas vanaf de 18de eeuw streng de hand gehouden.

³⁰ *Dictionnaire Historique de la Langue Française*, Parijs, 1992, p. 1908.

³¹ In de deel I vermelde Mechelse gravure uit 1687 (CORNELISSEN, J., 1930, deel I, p.129) heette de Antwerpenaar “senor met zijn panne-broeck” (pane: destijds kostbaar fluweel).

INVENTAIRE ARCHÉOLOGIQUE - FICHE N° 135

Op 25 november 1899 stelde Victor Van der Haeghen in de rubriek “Drukken - Bibliotheek van de Stad en van de Universiteit, Gentse Afdeling - XVIe eeuw” in het Frans en fiche over

De drukken van Lambrecht

Josse Lambrecht die in Gent bloeide van 1536 tot 1553 is de voornaamste van alle Gentse drukkers uit de XVIe eeuw; men mag hem zelfs plaatsen naast de meest vermaarde drukkers van die tijd.

Hij is minder bekend dan deze laatsten omdat zijn weinig omvangrijke drukken, buiten enkele muntentarieven, altijd uiterst zeldzaam waren.

Ongeveer 80 kleine werken werden door hem uitgegeven.⁽¹⁾

De *Spelen van zinne* dat uitgegeven werd in 1539 vormt zijn belangrijkste druk. Het zijn allegorische stukken die opgevoerd werden door de 19 rederijkerskamers die in Gent samengekomen waren voor de wedstrijd over de vraag: *Quae est major consolatio morientis?*

Men weet dat deze satirische “spelen” waarin de geestelijkheid en de Paus er van langs kre-

